

SSAD

Stratejik ve Sosyal Arařtırmalar Dergisi

ISSN 2587-2621

Volume 6 Issue 2, July 2022

sisaddergi@gmail.com

Makale Türü/Article Type: Derleme / Review

Makale Gönderim Tarihi/Received Date: 04.04.2022

Makale Kabul Tarihi/Accepted Date: 13.05.2022

DOI: 10.30692/sisad.1098213

TÜRK ADLİ TEŞKİLATININ DÖNÜŞÜMÜ: ADLİYE NEZARETİ'NDEN ADLİYE VEKÂLETİ'NE GEÇİŞ

*Transformation of The Turkish Judicial Organization: Transition From Judiciary to
Attorney of Court*

İsa DURNA

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-3415-4599

isa58.durna58@hotmail.com

İsmet TÜRKMEN

Prof. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

ORCID ID: 0000-0002-8198-5707

iturkmentug@gmail.com

Atıf/Citation: İsa Durna & İsmet Türkmen, “Türk Adli Teşkilatının Dönüşümü: Adliye Nezareti’nden Adliye Vekâleti’ne Geçiş”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6, S. 2, s.443-460.

Öz: Türk devlet geleneği içerisinde, Osmanlı Devleti başta olmak üzere Türk topluluklarının kurduğu devletlerin arkasında, sağlam temellere dayanan teşkilat yapıları ve adalet anlayışları yer almıştır. Oluşturulan bu güçlü yapılanmanın üzerine inşa edilen bakanlıkların teşkilatlanmalarının temelleri ise Tanzimat Dönemi’nden itibaren başlayan Batılılaşma süreci sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu süreç, aynı zamanda önce “Nezaret” Büyük Millet Meclisi’nin açılışından kısa bir süre sonra da “Vekâlet” olarak isimlendirilen bakanlıkların kurumsallaşma adımlarını da içermektedir. Türk adli teşkilatlanması içerisinde önemli bir yer edinen bu kurul, 1868 tarihinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye teşkilatı, bugünkü Adalet Bakanlığı’nın yerini alırken Şura-yı Devlet ise günümüz yüksek mahkemelerinden Danıştay makamı olmuştur. 1875 yılında Adliye Nezareti ismiyle kurulan bakanlığın teşkilat yapısı ise 1879 ve 1911 yıllarında çıkarılan nizamnamelerle şekillenmiştir. İşgallere karşı bağımsızlık mücadelesinin verildiği Milli Mücadele Dönemi’nin zor şartları içerisinde de bir taraftan kurumların yeniden yapılanma süreci başlamıştır. 2 Mayıs 1920 tarihinde çıkarılan “Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” un kabul edilmesiyle birlikte Adliye Vekâleti ve diğer vekâletler de kurulmuştur. Bu çalışmamızda ise Büyük Millet Meclisi’nin açılması sürecinde Adliye Vekâletinin kuruluş aşaması, teşkilat yapısı ve görev alanının şekillenmesi aynı zamanda kurum bünyesinde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adliye Nezareti, Adliye Vekâleti, Kurumsallaşma, TBMM.

Abstract: Within the Turkish state system, there are the basic organization and system parts consisting of the foundations of the states where the Ottoman states community came to gether. The foundations of the organization of the ministries built on this strong structure will be mentioned, starting from the Tanzimat Period, and the process of Westernization. This process so details the institutionalization steps of the ministries, first called the "Ministry" of the Grand National Assembly, and shortly there after called the "Ministry". This board, which has an important place in the Turkish judicial organization, was divided into two as Divan-ı Ahkâm-ı Adliye and Şura-yı Devlet in 1868. While the organization of the Divan-ı Ahkâm-ı Adliye took the place of the current Ministry of Justice, the Council of State became the Council of State, one of the high courts of today. The organizational structure of the ministry, which was established in 1875 as the Ministry of Justice, was shaped by the regulations issued in 1879 and 1911. In the difficult conditions of the National Struggle Period, in which the struggle for independence was waged against the occupations, the restructuring process of the institutions began on the one hand. With the adoption of the "The Law on the Election of the Council of Ministers of the Grand National Assembly of Turkey" enacted on May 2, 1920, the Ministry of Justice and other Deputies were also established. In this study, the establishment stage of the Ministry of Justice, the organizational structure and the shaping of its field of duty, as well as the legal regulations made with in the institution, during the opening of the Grand National Assembly were discussed.

Keywords: Ministry of Justice, Ministry of Justice, Institutionalization, Turkish Grand National Assembly.

GİRİŞ

Türk idare tarihinde kurum ve kuruluşlarının kurumsallaşmaya başladığı dönem, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yönünü Batı'ya döndüğü Tanzimat Dönemi'dir (Tekinsoy, 2021, s. 14). Bu dönemdeki Batılılaşmayla birlikte gelen değişimler ile kültürel hafızanın birleştirilmesiyle oluşturulan kurumlar, aynı zamanda Cumhuriyet Türkiye'sinin de temelini oluşturmuştur. Oluşturulan bu kurumların en önemlileri de en üst idari birimler olan bakanlıklardır (Budak, 2005, s. 24). Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ile öncelikle halledilmesi gereken konuların başında da icra organlarının oluşturulması meselesi gelmekteydi. Kurulacak olan bakanlıkların oluşturulması esnasında, Devletin kurumsal hafızasından yararlanmak gerekiyordu. Nitekim dağıtılan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın gündeminde olan Ağnam Vergisi'nin, Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği ilk kanun (Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1998, s.5) olması da Meclis'in kurumsal yapısına örnek teşkil etmiştir. Meclis'in açılışından bir gün sonra, Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı seçilerek yasama ve yürütme erklerini şahsında toplamıştır. Böylece Meclis Başkanı, aynı zamanda Hükümet ve Devlet Başkanı olmuştur (Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1998, s.5). Mustafa Kemal Paşa, Meclis Başkanı seçildikten sonra alkışlar arasında kürsüye çıkarak teşekkür konuşması yapmıştır (TBMM ZC, 1959, s.38). Sonrasında, Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı teşkil edilip Meclis Başkanı'nın seçilmesi akabinde, ilk olarak Meclis içinden bir yürütme organı yani hükümet oluşturulması meselesine odaklanılmıştır (Başa, 2013, s. 295). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 25 Nisan 1923 tarihli oturumunda, Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey'in, "...beş-altı zattan müteşekkil bir İcra Encümeni intihap buyurulması" teklifi gündeme gelmiştir. (TBMM ZC, Ankara 1959, s.55-58).

Konuyla alakalı olarak Mustafa Kemal Paşa, sorumlu vekillerin tayinini hususunun son derece mühim olduğunu, bir an evvel halledilmesi gerektiğini ve geçici bir heyetin kurulmasını ifade etmiştir (TBMM ZC, 1959, s.57). Osmanlı Hükümetlerinde bakanlıklara "nezaret", bakanlık görevini yapan kişilere de "nazır" denilmekte idi. 23 Nisan 1920 tarihinde açılan ve milletin mukadderatına el koyan Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin aynı olmadığı gibi, kurduğu yürütme organı da Osmanlı hükümetlerinden çok farklı idi. Ve bu yüzden Osmanlı hükümetlerinin kullandığı unvanları kullanmak Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş ve hüviyetine tersti. Mustafa Kemal Paşa'nın hükümetin oluşturulması ile ilgili teklifi, Osmanlı hükümetlerinden tümüyle farklı bir sistemi yürürlüğe koymayı gerekli kılıyordu. Çünkü Türk milletinin istiklal mücadelesi ile meşgul olduğu bu dönemde, olağanüstü yetkilere sahip olmayan bir parlamenter sistemle devam etmek sorunları çözemezdi. Meclis yasama ve yürütme güçlerini elinde tutmalı ve inisiyatif bizzat ele almalıydı (Aslan, 2001, s.31). Yapılan görüşmeler neticesinde, Celalettin Arif Bey'in, Meclis'te geçici icra organlarının oluşturulmasıyla ilgili olarak verdiği önerge kabul edilerek onaylanmıştır (TBMM ZC, 1959, s.58). Celalettin Arif Bey,

önergesinde on beş kişilik Lâyiha Encümeni kurulmasını ve gerekli yasal altyapının Meclis tarafından çıkarılmasını ifade etmiştir. (TBMM ZC, C. 1. 1959, s.55).

Önergenin onaylanmasıyla konu ile ilgili seçim kanunu hazırlanıp icra vekilleri heyeti seçilinceye kadar devlet işleri, Geçici İcra Encümeni marifetiyle yürütülecekti (Aslan, 2001, s.39). Meclis'in 25 Nisan 1920 tarihli beşinci oturumunda, yürütme işini geçici olarak üstlenecek olan, Muvakkat İcra Encümeni seçimi yapılmıştır. 25 Nisan 1920 ile 3 Mayıs 1920 tarihleri arasında görev yapmak üzere; bir "Muvakkat İcra Encümeni" teşkil edilmiştir (Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1998, s.5). Muvakkat İcra Encümeni aynı zamanda Mustafa Kemal Hükümeti olarak da anılmaktadır (Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, 1998, s.14-15).

Muvakkat İcra Encümeni'nin görevi, İcra Vekilleri Heyeti seçim kanununun hazırlanması ile vekillerin Meclis tarafından seçilmesi için gerekli sürede, memleketin geçici de olsa bir hükümet tarafından idaresini temin etmektir. Yani bu encümen bir geçiş döneminin adeta yürütme organı hüviyetindedir.

Tablo 1: Muvakkat İcra Encümeni Üyeleri

Üyeler	Adı Soyadı
Muvakkat İcra Heyeti Reisi, Meclis Başkanı	Mustafa Kemal
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi	İsmet Bey (İnönü)
Meclis İkinci Başkanı	Celalettin Arif Bey
İcra Encümeni Üyeleri	Cami Bey (Baykurt)
İcra Encümeni Üyeleri	Bekir Sami Bey (Kunduh)
İcra Encümeni Üyeleri	Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver)
İcra Encümeni Üyeleri	Hakkı Behiç Bey (Bayiç)

(TBMM ZC, 1959, s. 62-63; Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s. 2)

25 Nisan 1923 tarihli oturumda Muvakkat İcra Encümeni üyeleri seçildikten sonra, 15 kişiden oluşan Layiha Encümeni üyeleri de en çok oy alanlardan başlamak üzere belirlenmiştir (TBMM ZC, 1959, s.62-63; Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.2). TBMM Genel Kurulu ilk görev dağılımını, iki encümen oluşturarak yapmıştır. Bunlardan birincisi Muvakkat İcra Encümeni, ikincisi ise Layiha Encümeni'dir. Bunlardan ilki zamanla kurulacak hükümeti oluşturacak, diğeri ise başlangıçta Meclis ile hükümet arasındaki koordinasyonu sağlamak için önerilen Layiha Encümeni olacaktır. Özellikle oluşturulan Layiha Encümeninden çok şey beklenmiş fakat zamanla bu oluşum siyasi önemini yitirerek beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır (Akın, 2001, s.101).

Devlet bünyesindeki resmi iş ve işlemlerin vakit kaybetmeden düzene girmesi ve bu işlerin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için İcra Heyeti'nin bir an evvel kurulması gerekiyordu. 01.05.1920 tarihli Meclis oturumunda söz alan Erzurum Milletvekili Celalettin Arif Bey, kürsüden yapmış olduğu konuşmada da "Heyeti İcraiye" problemini öncelikle incelemiştir (TBMM ZC 1959, s.156). Demek suretiyle İcra Vekilleri Heyeti'nin bir an evvel oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. Meclis'in 2 Mayıs 1920 tarihli oturumunda ise 4 madden oluşan "Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" kabul edilmiştir (TBMM ZC, 1959, s.185; Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s. 6). Bu kanunda İcra Vekilleri Heyeti'nin başkanının kim olacağı belirtilmemiştir. Aynı zamanda başbakanlık makamının bulunmamasından ötürü Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni başkanının heyete başkanlık etmesi durumu ortaya çıkmıştır.

Böylelikle yasama erkinin başındaki şahıs aynı zamanda yürütmenin de başı olmuştur. 1. İcra Vekilleri Heyeti, 3 Mayıs 1920 – 24 Ocak 1921 tarihleri arasında görev yapmış olup heyetin başkanlığına ise aynı zamanda TBMM reisi olan Mustafa Kemal Paşa (Erzurum) seçilmiştir. Konumuz açısından önemli olan Adliye Vekilliğine ise Celalettin Arif Bey (Erzurum) seçilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 11 kişilik ilk bakanlar kurulu (hükümet) tablo 2'de gösterilmiştir (TBMM, Hükümetler Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri, 2013, s.38).

Tablo 2: I. İcra Vekilleri Heyeti (03.05.1920/24.01.1921)

Hükümet Üyeleri	Görev Süresi
I. İcra Vekilleri Heyeti Reisi M. Kemal Paşa (Erzurum)	03.05.1920-24.01.1921
Umur-u Şer'îye Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Bursa)	03.05.1920-24.01.1921
Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa (Kozan)	03.05.1920-24.01.1921
Adliye Vekili Celalettin Arif Bey (Erzurum)	03.05.1920-24.01.1921
Dâhiliye Vekili Cami Bey (Aydın) Hakkı Behiç Bey (Denizli) Nazım Bey (Tokat) Refet Bey (İzmir)	03.05.1920-24.01.1921 17.07.1920-02.08.1920 04.09.1920-05.09.1920 06.09.1920-24.01.1921
Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Amasya)	03.05.1920-24.01.1921
Maliye Vekili Hakkı Behiç Bey (Denizli) Ahmet Ferit Bey (İstanbul)	04.05.1920-17.07.1920 17.07.1920-24.01.1921
Maarif Vekili Rıza Nur Bey (Sinop) H. Suphi Bey (Antalya)	04.05.1920-16.12.1920 16.12.1920-24.01.1921
Nafia Vekili İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) Ömer Lütfü Bey (Amasya)	03.05.1920-25.12.1920 27.12.1920-24.01.1921
Umur-ı İktisadiye Vekili Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)	03.05.1920-24.01.1921
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Dr. Adnan Bey (İstanbul)	03.05.1920-24.01.1921
Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Bey (Malatya)	03.05.1920-24.01.1921

Adliye Vekâleti'nin Kuruluşu, Teşkilat ve Görev Alanının Şekillenmesi

TBMM hükümeti, yeni bir bürokrasi anlayışı oluşturamamış, Osmanlı bürokrasi geleneğini devam ettirmiştir. Osmanlı bürokrasisi kısmen tasfiye edilmiş, yeni kurulan devletle sorunsuz işleyebilecek bürokrasi yaratılmaya çalışılmıştır (Özer, 2020, s.71). Bu bağlamda, Cumhuriyet Dönemi Adliye Teşkilatı'nın temeli 1879 ve 1911 tarihli nizamnamelerle atılmıştır. Özellikle 1911 yılında çıkarılan nizamname için Tural, “Adliye bürokratları oluşum aşamasını geride bırakarak, Cumhuriyet bürokrasisinin temel taşlarını oluşturacak bir kurum kültürü yaratmayı başarmıştı.” yorumunda bulunmaktadır (Tural, 2008, s. 247). Bu önemli düzenlemeden sonraki süreçte, Adliye Vekâleti'nin kuruluşu ve yeni teşkilat yapısının oluşturulması ile ilgili en önemli gelişme ise 02 Mayıs 1920'de kabul edilen “Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” un kabul edilmiş olmasıdır. Cumhuriyet Dönemi Devlet Teşkilatında Adliye Vekâleti “Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” ile kurulmuştur. Kanunun birinci maddesinde Adliye ve Mezahip Vekâleti adıyla kurulmuş, fakat

kanun ve kararnamede bu vekâletten sadece Adliye veya Umur-u Adliye Vekâleti olarak bahsedilmiştir. (*Adalet Bakanlığı 50. Yıl*, 1973, s.84). Nitekim kabul edilen bu kanunla Adliye Vekâleti bir teşkilat olarak bakanlar kurlunda yerini almıştır. 4 Mayıs 1920 tarihinde ilk Adliye Vekilinin seçilmesi ile Adliye Teşkilatı da çalışmalarına başlamıştır (TBMM ZC, 1959, s. 200). “*Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun*” da Adliye Vekâleti ile ilgili detaylı bilgi bulunmamakla birlikte İstanbul Hükümeti’ne bağlı Adliye Nezareti’nden farklı yeni bir bakanlık oluşturulmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı idare sisteminde, 19. Yüzyıl’da “bakan” tabiri yerine “nazır”, bakanlık teşkilatlanması için de “nezaret” sözcüğü kullanılıyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi’i kullanılan bu tabirleri değiştirerek “nezaret” yerine “vekâlet”, “nazır” yerine de “vekil” sözcüklerini getirmiştir. İsimlerdeki bu değişikliğin nedenini, 9 Kasım 1920 tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’nde “İstanbul Zihniyeti” ismiyle yer alan makaleye bakarak anlayabiliriz:

“Ankara’da teşekkül etmiş olan millet hükümetinin şubeleri tesis edilirken, İstanbul’da ‘nezaret’ tabir edilen makamlara burada ‘vekâlet’ denmişti. Bu vekâletin buradaki manası, milletin ve onun temsilcisi olan Millet Meclisi’nin vekâletidir. Fransızca karşılığı ‘senterm’ değil ‘manda’dır. Hâlbuki İstanbul hep hülya içinde bu vekâletleri, nezaretlerin vekâletleri zannediyor ve galiba en ziyade kendisini aldatan şey de bu oluyor. Hâlbuki iki mana arasındaki fark, doğu ile batı kadar uzaktır!” (Hâkimiyeti Milliye, 9 Kasım 1920)

İfadelerden de anlaşıldığı üzere bu süreçte idari sistemi ikili bir yapıdan da kurtarma gayreti söz konusudur. Bu sayede, bu tanım ve açıklamadan kurumsallaşmanın hem bir “süreç”, hem de bir “nitelik” olarak kabul edildiği ortaya çıkmaktadır. 6 Mayıs 1920 tarihinde Meclis’te yapılan görüşmelerde, Adliye Encümeninin “*İstanbul İşgalinden Sonra Heyet-i Vükelâca Vuku Bulacak Bilûmum Muahedat ve Mukavelât ve Ukudat ve Mukarrerat Keenlemyekün, Adli Hakkındaki*” kanun lâyihası kabul edilmiştir (TBMM ZC, 1959, s. 216). Böylece İstanbul hükümeti tarafından alınan kararlar, verilen hükümler sanki hiç olmamış gibi kabul edilmesi sağlanmıştır. Bu karar doğrultusunda bazı illerdeki adli evrakların Adliye Vekâleti’ne teslim süreci başlamıştır. Örneğin, Kastamonu Adliye Müfettişliği’nin 18 Mayıs 1920 tarihli resmi yazısına istinaden, Adliye Vekâleti’ni ilgilendiren evraklar, adliye dosyaları ve resmi adliye damgalı muhabere evrakı Adliye Vekâleti’ne teslim edilecektir denilmektedir. Ayrıca söz konusu yazı ile tutuklulara ait evrakların ayrıca değerlendirileceği ve İstanbul’dan verilmiş hükümlerin yok hükmünde olduğuna karar verildiği görülmektedir (BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 31.05.1920, s. 11). Yine bu kararlar doğrultusunda 24 Mayıs 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde “*İstanbul’daki gayri meşru kabinenin yaptığı gayri kanuni terfi vesairenin keenlemyekün olduğuna karar verildi.*” denilerek, İstanbul Hükümeti’nin yaptığı atamaların sanki hiç olmamış gibi kabul edilmesi sağlanmış, böylece yeni oluşturulan kabinenin ve kurumların özgür hareket edebilmelerinin önü açılmıştır (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929: 2; TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, Üçüncü Basılış, 1959, s.24-25).

Türkiye Büyük Millet Meclisi, atılan bu adımların ardından yasama ve yürütme yetkisini şahsında toplamış ve bu yetkileri İstanbul Hükümeti’nin uhdesinden ayırmıştır. Bununla birlikte Meclis Hükümeti, vakit kaybetmeden yargı gücünü de elde etmek için çalışmalara başlamıştır. Bunun için en çabuk ve kolay gerçekleşecek çözüm, Anadolu’da yeni ve İstanbul’dan tamamen bağımsız bir yüksek mahkeme kurmaktır. Böylece hem Anadolu’daki faal mahkemelerin vermiş olduğu kararların kontrol ve denetimi sağlanacak hem de bu mahkemelerin İstanbul’daki *Temyiz Mahkemesi* ile hiyerarşik bağları kesilecekti. Nitekim hükümetin işi kolay olmamakla birlikte bu niyetini gerçekleştirme aşamasında dikkatli davranması da gerekiyordu. Bu sayede İstanbul Hükümeti’nin engellemeleri aşılabılırdi. Diğer taraftan da kamuoyu bilinçlendirilebilirdi. İstanbul’un işgal altında olması, Anadolu’daki mahkemelerde temyiz edilmeyi bekleyen sayısız dosyanın oluşu gibi öne sürülen bu makul gerekçeler halk nezdinde karşılık buldu ve bu amaç doğrultusundaki adımlar atılmaya başlandı (Köksal, 2019, s.153). 3 Mayıs 1920 tarihli kararname

ile şer'i mahkemelerin yeniden Şeyhülislamlığa bağlanması üzerine Temyiz Mahkemesinin Şer'iyye Dâiresi kaldırılmıştır. İkinci'ye göre, “Bu kararname Ankara hükümetince muteber sayılmadığı için aynı yıl Sivas'ta bir temyiz heyeti kurulmuş; Ankara hükümetine bağlı yerlerdeki şer'iyye mahkemelerinin hükümlerinin temyiz mercii olarak buradaki temyiz heyetinin şer'iyyedâiresi tayin olunmuştur.” (Ekinci, 2010, s. 118).

Sivas'ta Muvakkat Temyiz Heyetinin Teşkiline Dair Kanun

7 Haziran 1920 tarihinde yürürlüğe giren bu kanun, sadece Milli Hükümetin kontrolünde olan yerlerde uygulanmıştır. İstanbul Hükümeti'nin kontrolünde kalan yerlerde ise bu görev İstanbul'da kurulmuş olan Yargıtay tarafından yürütülmüştür. (Seçkin, 1967, s. 24,57).

Yeni Türk Devleti'nde yüksek mahkeme olarak görev yapacak olan Temyiz Heyeti, 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta oluşturularak çalışmalarına başlamıştır. Muvakkat Temyiz Heyetinin Teşkiline Dair bu kanun, Cumhuriyet Dönemi'ne geçiş sürecinde adliye teşkilatının kurumsallaşması açısından son derece önemlidir. Aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çıkartılan ilk kanunlardan birisi olma özelliğini de taşır. Muvakkat Temyiz Heyetinin, Cumhuriyetin temellerinin atıldığı Sivas ilinde kurulması da elbette tesadüf değildi. Nitekim bu kararın alınmasında, Sivas'ın Anadolu'nun en güvenli ve merkezi konumunda olması, İstanbul, Trakya ve Anadolu'nun pek çok ilinin fiili de olsa işgal altında bulunması gibi sebepler bunda etkili olmuştur. Kurulacak olan heyetin Sivas veya Ankara'da bulunması gerektiği yönünde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Çıkarılacak olan kanun ile ilgili 02.07.1920 tarihinde yapılan görüşmelerde ilk sözü alan Kastamonu Mebusu Abdülkadir Kemali Bey, heyetin Sivas'ta veya Ankara'da bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Yine Adliye Vekili Celalettin Arif Bey konu hakkında heyetin merkezi konumu nedeniyle Sivas'ta kurulması yönünde fikir beyan etmiştir. Adliye Encümenliği ise Heyetin Ankara'da bulunması gerektiğini teklif etmiştir. (TBMM ZC, C. 2, 1959, s.43-45).

7 Şubat 1337 tarihli ve 1 Sayılı Ceride-i Resmîye ile neşir ve ilan edilen 7 Haziran 1336 (7 Haziran 1920) tarihinde çıkarılan “Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun” maddeleri:

“Kanun No: 4

MADDE 1- Merkezi Sivas olmak ve üzere şeriye, hukuk, ceza ve istida dairelerinden mürekkep bulunmak üzere bir muvakkat Temyiz heyeti teşkil olunmuştur.

MADDE 2- Her dairenin bir reisi ve dört azası vardır.

MADDE 3- İşbu Temyiz heyetinin bir baş müddei umumisi ve iki muavini vardır.

MADDE 4- Temyiz Heyeti rüesa ve baş müddei umumiliğine Mahkeme-i Temyiz azalıkları ile vilayet kadılıklarında ve ya istinaf riyaset ve müddei umumiliklerinde bulunanlar ve yahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar, azalıklarına; vilayet, bidayet, hukuk ve ceza reislikleri ile birinci sınıf sulh hâkimliği ve merkez müddei umumiliklerinde ve yahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar, baş müddei umumi muavinliklerine liva kadılıkları ile ceza riyaset ve müddei umumiliklerinde ve istinaf mehakimi azalıklarında ve yahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar terfian tayin olunabilirler.

MADDE 5- Ruesa ve baş müddei umumi ve aza ve baş müddei umumi muavinleri Umur-u Adliye Vekâleti tarafından intihap olunarak memuriyetleri Büyük Millet Meclisi Heyeti icraiyesinde tasdik ve icra olunur.

MADDE 6- Heyeti Temsiliye rüesası ile baş müddei umuminin maaşı onar bin, azaların yedi bin beşer yüz, muavinlerin beşer bin kuruştur.

MADDE 7- İş bu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

MADDE 8- İş bu kanun icrasına Umur-u Adliye Vekili memurdur. (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s. 12.; TBMM ZC, 1959, s.98).

07.07.1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kanun maddeleri tek tek oya sunulmuştur. Bahse konu madde hakkında oylama yapılırken Kastamonu Milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, heyette görev alanların maaşlarının yükseltilmesi gerektiğini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine söz alan Celalettin Arif Bey “Eğer biz adliyeyi arzu ettiğimiz gibi istiklal içerisinde bulundurmak ve kendilerine de büyük bir rütbe göstermek ister isek yüz lirayı çok görmemeliyiz ve kendilerine de bunu bahsetmeliyiz.” demek suretiyle Adliye teşkilatının itibarını artırmak ve teşkilata saygınlık kazandırmak için teklife katıldığını beyan etmiştir. (TBMM ZC, D.1, C. 2, 1959, s.98).

Ayrıca bahse konu kanunun çıkarılmasından evvel Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde farklı günlerde yapılan görüşmelerde (2, 3, 7 Haziran 1920) gerekli müzakereler yapılmıştır. 2 Haziran'da başlayan bu görüşmelerde öncelikle hazırlanan kanun taslağı okunmuştur. Taslağın ilk paragrafında kanunun çıkarılış gerekçesi, “...*Hilâfeti İslamiye ve merkezi saltanatı Osmaniye'nin işgali dolayısı ile mehakimi temyiziyeye evrak irsali gayri kabil olduğu nazarı dikkatte alınarak muvakkaten bir temyiz heyetinin biran evvel teşkili zaruret ve mecburiyeti hasıl olmuştur.*” (TBMM ZC, 1959, s.40). Burada vurgulanan durum, ülkenin işgal altında olması nedeniyle adli iş ve işlemlerin sağlıklı bir şekilde yapılamaması ve evrakların yerine ulaştırılamamasıydı. 7 Temmuz 1920 tarihinde yapılan ikinci müzakereler sonucunda “*Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun*” maddeleri tek tek oya sunulmuştur. Müzakerelerde kanun maddeleri üzerinde fazla görüş ayrılığı yaşanmamış, taslak metindeki küçük pürüzler giderilmiş ve yapılan oylama sonucunda kanun “*Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun*” adıyla kabul edilmiştir (TBMM ZC, 1959, s.98).

Kabul edilen kanununa göre Muvakkat Temyiz Heyeti, İstanbul'daki Mahkeme-i Temyizin benzeri olarak, Şer'îye, Ceza, Hukuk ve İstid'a (Dilekçe) daireleri olmak üzere, toplam dört daireden oluşacaktı. Oluşturulan Temyiz Heyetinin başına ayrı bir şahıs atanamayacak, Adliye Vekâleti'nce birinci başkanlığa Hukuk veya Ceza Dairesi Başkanlığını yürütenlerden biri vekâleten atanacaktır. Temyiz Mahkemesinin birinci başkanı, önce hukuk, sonra ceza dairesi başkanlığına atanan Hasan Fehmi Bey olmuştur. Ayrıca mahkemenin bir başsavcısı ve iki yardımcısı bulunacaktır (Köksal, 2019, s, 156). Bahse konu kanunla heyete yapılacak atamaların nasıl yapılacağı belirlenmişti: Kanuna göre (mad.4) mahkemesinin reislik, başsavcılık, mahkeme-i temyiz üyelikleri, vilayet kadılıkları veya istinaf riyaset ve müddei umumiliklerinde görev yapanlar veya buna eş değer memuriyetlerde bulunmuş şahıslar; üyeliklere ise vilayet, bidayet, hukuk ve ceza reislikleriyle birinci sınıf sulh hâkimliği görevini sürdürenler atanabilecekti. Başsavcı yardımcılıklarına ise illerdeki kadılıklar, ceza reisliği ve savcılığı yapmış olan kişilerden görevlendirme yapılacaktı. Atamalar, Adliye Vekâletinin önerisiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce gerçekleştirilecekti (md.5).

Yapılan bu düzenlemelerle birlikte 26 Haziran 1920'de çıkarılan kararnameyle atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu kararnamede mahkemenin Şer'îye ve Hukuk daireleri reisleri ve azaları ile Hukuk ve İstidâa daireleri azalıkları için atamalar yapılmıştır. Buna göre, Şer'îye Dairesi başkanlığına, Erzurum eski Kadısı ve Mebusu Raif Efendi; Hukuk Dairesi başkanlığına Bursa İstinaf reis-i ve mebusu Hasan Fehmi Bey getirilmiştir (Köksal, 2019, s, 157). Hasan Fehmi Bey, daha önceden İzmir Bidayet Mahkemesi Başkanlığı ve Bursa İstinaf Mahkemesi Başkanlığı yapmış, Damat Ferit Hükümeti sırasında istemediği halde Kastamonu'da görevlendirilmesi

üzerine 1919 yılında hâkimlikten ayrılarak avukatlık mesleğini icra etmiş deneyimli bir hukukçudur. Aynı yıl Bursa'dan milletvekili seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır. Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun'unun 6. Maddesinde kabul edildiğine göre 10.000 kuruş maaşla Sivas Temsil Heyeti Hukuk Dairesi Başkanlığına atanmıştır (Seçkin, 1967, s. 182).

Yapılan atamalara bakıldığı zaman Sivas'ta oluşturulan ve yüksek mahkeme görevini üstlenen heyete verilen önem açıkça görülmektedir. Bu sayede görevlendirilen kişiler önemli hukukçulardan seçilmiş ve milletvekili görevini üstlenen kişiler de heyette görev almışlardır. Sivas'ta oluşturulan Temyiz Kurulunun işleyişi, o anda yürürlükte olan kanunlara istinaden yürütülmekteydi. Ankara'da Milli Hükümetin kurulması ile o tarihte yürürlükte olan Osmanlı kanunları hala uygulanmaktaydı. Bundan ötürü Türkiye Büyük Millet Meclisi gerektiğçe ve yeri geldikçe uygulamaya koyduğu kanunlarla mevcut Osmanlı yasalarını kaldırmış veya değiştirmiştir (Seçkin, 1967, s. 58-59).

12.11.1923 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi A. Fethi Bey ve Adliye Encümeni tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Heyeti Temyiziye merkezine nakline, teşkilâtının tevsiine dair layiha okunmuştur. Hükümetin “*Ashabi Mucibe Layihası*” başlıklı teklifinde şartların değişmesinden dolayı heyetin Sivas'tan Eskişehir'e taşınması gerektiği belirtilmiştir. Bu şartların başında Eskişehir'in gerek coğrafi konum gerek iklimi nedeniyle yüksek mahkeme olarak ev sahipliği yapmasının daha uygun olacağı vurgulanmıştır. Söz konusu Layihada, Sivas özelinde mevcut ulaşım ve hava şartlarının durumu zorlaştırması nedeniyle Eskişehir'e gerçekleştirilecek naklin gerekçeleri ifade edilmiştir. (TBMM ZC, 1959, s.353). Ali Fethi Bey heyetin Eskişehir yerine Konya'ya nakledilmesi gerektiği yönünde ayrı bir kanun teklifi vermiştir. Aynı gün içinde konu ile alakalı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Örneğin Sivas milletvekilleri heyetin taşınmasına karşı çıkmışlardır. Özellikle Sivas Milletvekili Rahmi Bey, şu sözlerle eleştirilerini dile getirmiştir:

“Efendiler! 7 Haziran 1336 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Sivas'ta bir Mahkeme-i temyiz teşkil etmek üzere bir kanun ısdar etmişti. Maatteessüf bugün müzakeresi için elimize aldığımız bu lâyihai kanuniye, Sivas'ta açılmış olan Mahkeme-i Temyizi ilga ediyor. Yani Büyük Millet Meclisi'nin Sivas için verdiği bir şerefi bugünkü Hükümet nez'etmek istiyor. Binaenaleyh, daire-i intihâbiyem namına bunu protesto ederim.” (TBMM ZC, C. 3, İ:52, 1959, s. 357).

14 Kasım 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleştirilen oturumda kanun maddeleri tek tek okunarak oylanmış ve heyetin Eskişehir'e nakli hukuken tamamlanmıştır (TBMM ZC, 1959, s. 389-403).

Heyet-i temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Teşkilatın Tevsiine Dair Kanun (5 Rebiülahir 1342 ve 14 Teşrinisani 1339) maddeleri:

“Madde 1- Sivas'ta teşkil eden Muvakkat Heyet-i Temyiziye'nin vazifesine hitam verilerek Eskişehir'de bir Mahkeme-i Temyiz teşkil edilmiştir.

Madde 2- Mahkeme-i temyiz, Şer'iyeye, Hukuk, Ceza, İstida ve Sulh hukuk dairelerinden mürekkep ve Vazaif-i Teşkilî Mehakim ve Usulü Muhakemat Kanunları ile muayyendir.

Madde 3- Her daire birer reisle dört azadan teşekkül eder. Riyaset-i Ulâ reislerinden birine Adliye Vekâletince telfiz olunur. Reisi evvel, bulunduğu daire ile heyeti umumiyyeye riyaset eder.

Madde 4- Mahkeme-i Temyizin üç ihtiyat azası ve baş müddei umumi refakatinde bir baş muavin ile dört muavini ve her dairenin lüzumu kadar baş mümeyyiz, mümeyyiz ve ketebesini vardır.

Madde 5- Mahkeme-i Nizamiye Teşkilatı Kanunu ile Muvakkat Temyiz Heyeti teşkiline mütedair olan 7 Haziran 1336 tarihli kanunun işbu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır.

Madde 6 – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.

Madde 7 – İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.” (Düstur 3. Tertip, C.5, 1931, s.414; TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:52, 1959, s.353).

Adliye Vekâleti’ni İlgilendiren Diğer Gelişmeler ve Yasal Düzenlemeler

6 Mayıs 1920 tarihli Meclis görüşmelerinde, Adliye Encümenince verilen “*İstanbul İşgalinden Sonra Heyet-i Vükelâca Vuku Bulacak Bilûmum Muahedat ve Mukavelât ve Ukudat ve Mukarrerat Keenlemyekün, Addi Hakkındaki*” kanun lâyihası kabul edilmiş ve bu düzenlemeyle İstanbul Hükümeti’nce alınan kararlar yok sayılmış aynı zamanda çeşitli illerdeki adli evraklar da Adliye Vekâletine devredilmişti (TBMM ZC, 1959, s.216). 22 Eylül 1920 tarihinde ise öncelikle İstanbul ve diğer yerleşim yerlerinde kalan adli evraklar ile ilgili kararname çıkarılmıştır. “*İstanbul ve Sair Meşgul Menatıkta Kalan Evrak Hakkında Olunacak Muameleye Dair Kararname*” isimli düzenlemeye göre; “*suçun nev’ine göre küçük suç olarak tabir edilen suçlardan tutuklu olanların yargılamasına imkânlar dâhilinde devam edilecek, bu şahıslar vakit kaybetmeden kefalet ile tahliye edilecektir.*” şeklinde düzenleme yapılmıştır (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.74).

Adliye Vekâleti bünyesinde yapılan düzenlemelerden birisi de 28 Eylül 1336 (28 Eylül 1920) çıkarılan “*Umur-u Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesi*”dir (BOA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.09.1920, s. 248). Ayrıca bahse konu tüzüğün tam metni için bkz. (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.80). Meclis tutanaklarında rastlayamadığımız ancak Devlet Arşivleri ve Düstur’da yer alan söz konusu nizamnameye göre; Adliye Encümeninin, Adliye Müsteşarı başkanlığında oluşturulacak ve Umur-u Cezaiye, Umur-u Hukukiye, Sicil ve Kalem-i Mahsus Müdürleri ile Ankara İstinaf Reisinden ve Adliye Müfettişinden oluşacağı belirtilmiştir (md. 1). Yine birinci maddede belirtilen daire müdürlerinden birisinin yokluğu durumunda, Adliye Vekâletinin uygun göreceği başka bir daire müdürü encümende görevlendirilir hükmü yer almaktadır (md. 2). Encümen kararları üyelerin çoğunluğu olan en az dört kişinin oyu ile belirlenir (md. 3). Ardından bu kararlar Umur-u Adliye Vekâleti ile Büyük Millet Meclisi Başkanı’nın onayı kesinleşir (md. 4). Ayrıca nizamnamenin beşinci maddesinde encümenin görevleri şu şekilde açıklanmıştır: Hâkimlerin seçim işlerinin tetkiki, hâkimlerin derecelerinin tespiti, yüksek dereceli memurlara ait mazbataların onaylanması ve hâkimlerin istihdam edileceği mahkemelerin belirlenmesi söz konusu encümenin görevlerindedir (md. 5). 17 Teşrinisani 1336 (17 Kasım 1920) tarihinde çıkarılan “*28 Eylül 1336 Tarihinde Heyeti Celilece Tasdik Buyurulan İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesinin Birinci ve İkinci Maddelerini Muadil Nizamname*” başlıklı düzenleme ile söz konusu nizamnamede birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre; nizamnamenin ilk maddesinde “Umuru Adliye Vekâleti İntihabı Adliye Encümeni Nizamnamesinin birinci maddesi Müsteşarın tahtı riyasetinde Sicili Memurin, Umuru Cezaiye, Umuru Hukukiye ve Kalem-i Mahsus Müdürlüklerinden teşekkül edecek encümen tarafından mertebe-i saniyeden madut olan hükkâm intihap olunurlar.” denilerek encümen içerisinde daha önceden yer alan Ankara İstinaf Reisi ve Adliye Müfettişi, bahse konu encümen üyeliğinden çıkarılmıştır. Yine nizamnamenin 2. Maddesi müsteşarın bulunmadığı zamanlarda

memurun müdürünün encümene başkanlık edeceği şeklinde düzenleme getirilmiştir. (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.127).

15 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilen düzenleme ile mahkûm olan ve görevden uzaklaştırılan kişilerin devlete hizmet etmelerinin önünü açmak ve bu şahıslar hakkında gerekli tahkikatı gerçekleştirmek için “*Mahkûm ve Mevkuf Bulunan Eşhasın Hidemat-ı Vataniyelerinin İfasını Temin ve Teshil İçin Tahkikat ve Muhakemelerinin Tecili Hakkında Kararname*” isimli düzenleme yapılmıştır. Çıkarılan kararnameye göre kamu hizmetlerinde çalıştırılmasında fayda görülenlerin bulunduğu yerlerdeki fırka komutanlıklarınca tespit edilmesi ve savcılık izni alınmak suretiyle kamu hizmetlerinde çalıştırılması hususu, Adliye Vekâletinin görüşü doğrultusunda kabul edilmiştir (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.20). Başta Adliye Vekâleti olmak üzere, diğer kurum ve kuruluşlarda görev yapacak nitelikli personelin bulunamaması, mevcut koşullar nedeniyle ehil kişilerin birçoğunun cezaevinde olmaları, bir kısmının çeşitli sebeplerle işten el çektilmesi ve personel yetiştirme konusunda günün şartları nedeniyle yeteri kadar eğitim kurumunun bulunamaması gibi sebeplerin bu kararnamenin çıkmasında etkili olduğu sonucu çıkarılabilir. Türkiye Büyük Millet Meclis'i tarafından 7 Haziran 1920 tarihinde kabul edilen kanunla yüksek mahkeme olarak görev yapacak olan Temyiz Heyeti Sivas'ta kurulmuştu. Kurulan bu mahkemenin kurumsal bir yapıya kavuşturulup teşkilatlandırılması için harekete geçilerek kurumda görevli idareci ve memur sınıfındaki kişilerin atamaları gerçekleştirilmiştir. 26 Haziran 1920 tarihinde gerçekleştirilecek olan ilk atamalardan evvel, 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde Adliye Vekâleti'nde görev yapacak olan idareci ve memurlara yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bunlardan ilki, “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesi*” adıyla yapılan düzenlemedir. 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde çıkarılan bu nizamname ile Adliye Vekâleti bünyesinde görevlendirilecek kişilerin seçim işleri bir düzene konulmuştur. (BOA., 30-18-1-1, Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.01.1920, s. 22.; Düstur 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s.21). Bahse konu nizamnameye göre, her türlü mahkeme reisliğini yapabilecek yetkiye sahip olan makamın Adliye Müsteşarlığı olduğu vurgulanmıştır. Adliye Vekâleti'nde görevlendirilecek şahısların, müsteşarın başkanlığı altında, Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Encümeni'nden görevlendirilecek iki kişi tarafından (İstinaf Reisi ve Adliye Müfettişi) oluşan bir encümen tarafından seçileceği nizamnamenin birinci maddesiyle hükme bağlanmıştır (md. 1). İkinci maddede ise oluşturulan encümenin beş üyesinin katılımıyla yapılan toplantı neticesinde karar alacağı, alınan kararlarda üye sayısının çoğunluğun onayının alınmak zorunda olduğu belirtilmiştir (md. 2). Alınan kararlar önce Adliye Vekili, ardından da TBMM Başkanı'nın onayına sunulduktan sonra yürürlüğe gireceği üçüncü maddede açıklanmıştır (md. 3). Görülen lüzum ve zaruret üzerine azledilmek maksadıyla görevinden uzaklaştırılan memurun, tekrardan memuriyete alınabilmesi de oluşturulan encümen ve Adliye Vekilinin onayı üzerine gerçekleşeceği nizamnamenin dördüncü maddesinde hükme bağlanmıştır (md. 4). Beşinci maddede ise en yüksek mertebeye seçilecek memurların seçim işlerinin encümenin araştırması ardında da Adliye Vekilinin onay vermesi ile mümkün olunacağı kararlaştırılmıştır.

Yeni Türk Devleti'nin, ilk hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra başlayan Adliye Vekâleti'nin teşkilat yapısının yeniden yapılanması ve kurumsallaşma faaliyetleri, 1920 yılının temmuz ayında da devam etmiştir. Nitekim 22 Temmuz 1336 (22 Temmuz 1336) tarihinde yapılan yeni bir düzenleme ile 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihli “*Umur-u Adliye Vekâletinin İntihabı Memurin Nizamnamesinin*” devamı niteliğinde olan ve mevcut nizamnameye farklı hükümler eklemek suretiyle yeni bir düzenleme yapılmıştır. “*İntihabı Memurini Adliye Nizamnamesine Zeyl*” (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.33) ismiyle yapılan bu düzenleme ile 18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihli Umur-u Adliye Vekâleti'nin İntihabı Memurin Nizamnamesinde yer almayan denetim işleri bir düzene sokulmuştur. Adliye Müfettişinin rütbesi belirlenerek, müfettişlerin denetim ve atama işlerinin bizzat Adliye Vekili tarafından yürütüleceği kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemeye göre; Adliye Vekâleti'nin beş kısma ayrıldığı belirtilmiştir. (md. 1) Adliye Vekâletinin her kısmının İstinaf Mahkemesinin

Başkanlarının üstünde ve Temyiz Mahkemesi azalığının altında bir rütbeye haiz müfettiş olduğu hükme bağlanmıştır. (md. 2) Adliye Vekâletinin kısımlarında görevlendirilen müfettişlerin belirlenmesi ve denetlenmesini görevinin bizzat Adliye Vekili tarafından yürütüleceği nizamnamenin üçüncü maddesinde belirtilmiştir. (md. 3) Adliye Vekâletinde görevli müfettişlerin emrinde İstinaf Savcısı rütbesinde bir müfettiş yardımcısı olduğu dördüncü maddede belirtilmiştir. (md. 4) Görevlendirilecek olan müfettiş ve yardımcıları Adliye Vekili tarafından seçildikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanının onayı ile tayin edilir. (md. 5) Müfettişlerin merkezde yürüttüğü vazifenin içeriğini, bizzat Adliye Vekili belirlerken Müfettiş yardımcılarının denetlenme görevinin müfettişler tarafından yürütüleceği bu düzenlenmenin altıncı maddesinde belirtilmiştir. (md. 6) Her müfettiş emrinde bir başkâtip, iki kâtip ve seyyar hademe bulunur. (md. 7) Müfettiş muavinleri emrinde birer kâtip vardır.

17 Kasım 1920 tarihinde yapılan diğer bir düzenleme de Adliye Vekâletinde görevli birinci sınıf memurlardan olup ikinci sınıf memuriyete nakledilecek olanların ve aynı zamanda, “*İntihap-ı Memurin-i Adliye Nizamnamesinin*” birinci maddesi gereğince kaza kadılığına tayin olacak kişilerin sınavlarına yönelik talimat, beş madde halinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre; Hukuk eğitimi olan okullardan mezun olmayıp da “*Hükkâm ve Memurini Adliye Nizamname-i Müzeyyeesi*”nin dokuzuncu maddesinde belirtilen memuriyetlerde görev yapanlardan ikinci sınıf memuriyete nakil edilmek istenenler ile kaza kadılığına tayin için ehliyetname talebinde bulunanlar yapılacak olan sınavla belirleneceği belirtilmiştir. (md. 1) Adliye Vekâleti’ne bağlı birinci sınıf memurların seçiminden önce yapılan sınavların adli faaliyet yürüten kurumlarca yapılacağı, kadılığa talip olanların sınavları ise hukuk eğitimi veren okullarda görevli bir heyet tarafından yazılı olarak veya şifahen birinci sınıf memurlar gibi Adliye Vekâleti encümeni seçim kurulunca gerçekleştirilir. Kadıların sınavları da Adliye Vekâleti nezdinde Ankara Merkez kadısının başkanlığında Ankara İstinaf reisi, medrese müdürü ve Ankara müftüsünden oluşan bir heyet tarafından hazırlanan sorularla yapılır. Vilayet encümeni tarafından yapılan sınav sonuçları da Adliye Vekâleti’ne gönderilir. (md. 2) Adliye Vekâleti’ne gelen sınav evrakları, ikinci maddede belirtilen encümenlere gönderilerek burada gerekli inceleme yapıldıktan sonra kazananlara diplomaları verilir. (md. 3) Bu talimatnamenin geçerlik süresi, hukuk eğitimi veren okullardan yeterli miktarda mezun verilip ihtiyacın karşılanmasına kadardır. (md. 4) Yapılan sınavlara girip de başarılı olamayanlar, aradan bir sene süre geçmediği takdirde yeniden sınava alınmazlar hükmü getirilmiştir (md. 5) (Düster 3. Tertip, C.1, 1929, s.139-140).

18 Haziran 1336 (18 Haziran 1920) tarihinde çıkarılmış olan “*Zabıta-î Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Nizamname*” (Düster 3. Tertip, C.1, 1929, s.22-23) ile de işlenen suçlar sonrasında suç ve suç delillerini adli makamlara ileten kolluk kuvvetlerinin -Zabıta-î Adliye Memurları- seçim ve faaliyet alanları belirlenmiştir. Nizamnamenin birinci maddesinde kazalarda görev yapan savcılıklar emrinde görev yapmak üzere üç jandarma, her sancak emrinde görev yapmak üzere dört jandarma, her vilayet emrinde görev yapmak üzere üç jandarma ve istinaf savcılıkları uhdesinde görev yapmak üzere üç jandarmanın istihdam edileceği belirtilmiştir (md. 1). İkinci maddede ise, Adli kolluk birimlerinde görevlendirilecek memurlara okuryazar olma şartı getirilmiş olup bu kişilerin Jandarma Genel Komutanının emri ile vakit geçirmeden ataması gerçekleştirilecektir denilmektedir (md. 2). Adli kolluk birimlerinde görev yapacak olan kişiler belirlendikten sonra, bu kişilerin tebligat için Jandarma Komutanlıklarına evrak havale etmeyeceği üçüncü maddede açıklanmıştır (md. 3). Yine adli kolluk birimlerinde görevli tebliğ memurlarının, yalnızca resmi görev ifa edeceği nizamnamenin dördüncü maddesinde açıklanmıştır (md. 4). Jandarma bünyesinden seçilen adli kolluk birimlerinin silahlı olarak görev yapmalarına engel olmadığı beşinci maddede belirtilmiştir (md. 5). Adli kolluk birimleri bünyesinde görevli atlı birliklerin il dışı görevlendirilmeleri durumunda, aldıkları maaş haricinde günlük otuz kuruş, piyadelerin ise günlük 20 kuruş ek ücret alacağı altıncı madde ile hükme bağlanmıştır (md. 6). Altıncı maddede belirtilen ödeneğin, Adliye Vekâleti bütçesinden karşılanacağı da nizamnamenin yedinci maddesinde belirtilmiştir (md. 7). Sekizinci madde ile adli kolluk birimlerinin hukuk davalarından alacakları ücret ve yevmiyelere karşılık olmak üzere,

pul yapıştırmak suretiyle Adliye Vekâleti bütçesine gelir kaydedilir denilmektedir (md. 8). Adli kolluk birimlerinin savcılarının şifahi ve yazılı emirlerini harfiyen yerine getirecekleri ve bundan dolayı herhangi bir sorumluluklarının olmadığı da dokuzuncu madde ile hükme bağlanmıştır (md. 9). Adli kolluk görevlilerine her ne sebeple olursa olsun kendi görevleri haricinde ek bir vazife verilemeyeceği, nizamnamenin onuncu maddesinde açıklanmıştır (md. 10). “Zabıta-î Adliye Tebliğ Memurlarının Sureti Tefriki Hakkında Nizamname” isimli bu düzenlemenin son maddesi olan on ikinci maddede belirtildiği üzere, bu nizamnamenin sorumluluğunun Adliye, Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerinde olduğu yazmaktadır. Bu nedenle nizamnamenin birinci maddesinde ayrıca görevlendirilen adli kolluk birimlerinin ödeneğinin Jandarma bütçesinden fakat adliye memurlarıyla birlikte maliyeden karşılamak üzere belirleneceği belirtilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonraki süreçte Meclis'te Adliye Vekâleti'ni ilgilendiren konularda yapılan görüşmelerde, mebuslar tarafından en çok dile getirilen konuların başında teşkilat mensuplarının aldıkları maaş gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde sürekli olarak maaşların yetersizliği ve bu sebeple de teşkilat mensuplarının görevlerini layıkıyla yerine getiremediklerine vurgu yapılmıştır. 19 Teşrinisani 1338 (19 Kasım 1922) tarihli çıkarılan kanun layihası ile de Adliye Vekâleti bünyesinde görevli ikinci derece memurların maaşları hakkında düzenlemeye gidilmiştir (BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921, s. 338).

Bahse konu kanunun birinci maddesinde, temyiz mahkemesi haricinde, Adliye Vekâleti'nde görevli ikinci derecedeki memurların maaşları tahakkuk olup, memurların hizmet süresine göre kanunun diğer maddelerinde belirtildiği üzere tatbik olunur, denilmektedir (md. 1). Hâkim olabilmek salâhiyetine haiz olanların ikinci derece memuriyetten sayılacağı, kanunun ikinci maddesinde vurgulanarak bu memurların hizmet sürelerine göre ne kadar maaş alacakları aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi belirlenmiştir (md. 2).

Tablo 3: Adliye Vekâleti İkinci Sınıf Memurlarının Hizmet Sürelerine Göre Maaşları

Hizmet Süreleri	Maaş	Sene
0-2	1500 Kuruş	2
3-5	1700 Kuruş	3
6-10	2000 Kuruş	5
11-15	2500 Kuruş	5
16-20	3000 Kuruş	5
21-25	4000 Kuruş	5
26-30	5000 Kuruş	5

(Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.135-139.)

Tabloda belirlenen hizmet sürelerinin hangi durumlarda geçerli olduğu, söz konusu kanunun üçüncü maddesinde açıklanmaktadır. Buna göre; belirtilen sürelerin tamamlanması için memurun fiili olarak işinin başında olması gerektiği vurgulanmaktadır. Yine herhangi sebeple bir aydan fazla işten ayrı kalınan süreler ile hastalık sebebiyle üç aydan fazla hizmetten ayrı kalınan süreler, tabloda belirtilen sürelerle dâhil değildir (md. 3). Kanunun çıkarıldığı tarih itibariyle hâkim maaşları bu kanuna uygun olarak belirlenen ve geçici maaş alanların ücretleri oranında belirlenir (md. 4). Yine kanunun çıkarıldığı tarih itibariyle belirlenen miktardan fazla ücret alan memurların maaşları aynı kalacak, hizmet süreleri kararlaştırılan miktara gelinceye kadar geçen süre sonunda eşitlenecektir (md. 5). Adliye Vekâleti'ne bağlı dairelerde görevli idarecilerin maaşları, müfettişler, mümeyyizler müdüriyetlerin maaşlarından fazla ise üstü geri alınır (md. 6). Otuz seneden fazla hizmeti olanların maaşlarına yapılacak olan zam miktarının belirlenmesi için yeni kanun-ı mahsusa gerekli olduğu kanunun yedinci maddesinde belirtilmiştir (md. 7).

Adliye Vekâleti'nin kurumsallaşması adına, kurum bünyesinde görev yapan idareci konumunda bulunanlar ve memurlar hakkında yapılan ihbar ve şikâyetlerle ilgili gerekli soruşturmayı

gerçekleştirmek üzere mevcut talimatlara ek olarak 17 Kasım 1920 tarihinde önemli bir düzenleme yapılmıştır. “*Hükkâm ve Memurini Adliye Hakkında Sabk: Edilecek İhbar ve Şikâyet Üzerine İcra Edilecek Tahkikatı Müş’ir Mukaddema Adliye Nezaretince Neşredilen Talimata Zeyldir.*” İsmiyle yapılan bu düzenlemeye göre; Adliye Vekâletinde görevli olan idareci konumunda çalışanlar ve memurlar hakkında tayin sebebi ile oluşan ihbar şikâyetleri, Adliye Vekâleti’ne gelmeden önce Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne havale edilir. Müdürlük şikâyet edilen maddenin mahiyetine binaen soruşturma açılacak ise konuyu Adliye Vekâleti’ne intikal ettirir. Vekâletin konuyu değerlendirmesi sonucunda gerekli soruşturma için evrak adliye müfettişliğine, soruşturma konusuna göre ilgili istinaf müddei umumiliğine veya soruşturmayı yürütecek olan kişiye gönderileceği belirtilmiştir (md. 1). Talimatın birinci maddesinde belirtilen düzenlemelere istinaden Umur-u Cezaiye Müdüriyetine gelen ihbar ve şikâyetlerin incelenmesi neticesinde konunun uydurma veya iftira olduğunun anlaşılması üzerine yerel savcılık tarafından şikâyeti gerçekleştiren kişiden müracaatı hakkında delil talep edilir (md. 2). İkinci madde gereğince yapılan araştırma neticesinde, ihbar ve şikâyetin soruşturmaya gerek duyulmasının anlaşılması üzerine birinci maddede belirtilen esaslar dâhilinde soruşturma açılması emri verilir (md. 3). İkinci maddeye uygun olarak memurlar hakkındaki yapılan ihbar ve şikâyetlerin gerçekliğinin araştırması neticesinde yeterli delil bulunamaması veya soruşturmaya değer görülmemesi durumunda, Umur-u Cezaiye Müdürlüğü’nün görüşü üzerine Adliye Vekâleti’nce soruşturma dosyası kapatılır (md. 4). İhbar ve şikâyet konu olan evrak doğrudan doğruya Adliye Vekâleti’ne gönderilmeyip Adliye Müfettişliği veya savcılığa intikal etmiş ise, ikinci yetkili makam, Adliye Vekâletinden gelecek olan cevaba göre belirlenir (md. 5). Adliye Vekâleti’nde görevli idareci ve memurlardan birisi hakkında vukuu bulan ihbar ve şikâyetler hakkında birinci madde gereğince yapılacak soruşturmaya başlandığı sırada, hakkında şikâyette bulunan görevli soruşturma sürecinde görevine devam etmemesinin sağlıklı olmayacağı, soruşturmayı yürüten makam tarafından hakkında yeterli delil toplanması durumunda evrakın Adliye Vekâleti tarafından encümenine yazı ile bildirileceği, eldeki tüm deliller birleştirilip değerlendirildikten sonra kuvvetli şüphe oluşmuş ise soruşturma geçiren görevlinin geçici olarak işten el çektirilebileceği talimatın altıncı maddesinde açıkça belirtilmiştir (md. 6). Kendisinden şikâyette bulunan görevlilerin işten uzaklaştırma yetkisinin Adliye Vekâleti’nin sorumluluğunda olduğu yedinci maddede zikredilmiştir (md. 7). İhbar ve şikâyet üzerine açılan soruşturmayı yürüten kişi, kendisinden şikâyet edilen görevlinin görev yaptığı yerin uzaklığına göre bir haftalık mesafede ise amirin gelişyle derhal şikâyete binaen soruşturmaya başlanır. Soruşturmaya başlanmasıyla on gün, on beş gün sonra, yirmi günlük ve daha uzun mesafede bulunanlar için de en fazla bir ay zaman zarfında soruşturmanın neticesinin postaya verildiğine dair Adliye Vekâleti’ne telgrafla haber verilmesi mecburidir. Soruşturma süresinin geciktirilme durumu ortaya çıkarsa soruşturmayı yürüten kişi Adliye Vekâleti’ne durumu bildirir (md. 8). Sekizinci madde gereğince zamanında bitirilmeyen soruşturmalar ile ilgili Adliye Vekâleti tarafından soruşturmayı gerçekleştiren kişi değiştirileceği gibi, ihtiyaç duyulması halinde ihmali bulunan kişiler hakkında soruşturma başlatılacağı belirtilmiştir (md. 9). Yine sekizinci madde gereğince zamanında bitirilmeyen soruşturmalarla ilgili olarak, tahkikat evraklarının Adliye Vekâleti’ne intikal etmesiyle bahse konu evraklar Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne havale edilir. Yine Umur-u Cezaiye Müdürlüğü tarafından incelenen ve değerlendirilen tahkikat evrakları Adliye Vekâleti’ne gönderilerek onaya sunulur (md. 10). Soruşturmaya konu olan memurların yargılanmaları sırasında şayet bu memurlar daha önceden görevlerinden uzaklaştırılmış iseler bu kişiler seçim encümeni tarafından soruşturma süreci bitene kadar ya tekrar göreve iade ettirilir ya da yargılama sonuna kadar açıkta bekletilir (md. 11). On birinci madde gereğince bahse konu görevliler hakkında seçim encümeni tarafından karar verildikten sonra nihai kararı vermek üzere soruşturma evrakı, Umur-u Cezaiye Müdürlüğüne gönderilir (md. 12). Adliye Vekâleti’ne bağlı görevlilerden görevle alakalı olmayan, şahsi suçlarla ilgili olarak (cinayet hariç) mücbir sebep olmadıkça görevden alınmaları uygun değildir (md. 13). Vekâlette görevli memurlar hakkında meslekten uzaklaştırma cezası verilmeden önce taraflar dinlenir (md. 14). (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.132-134). Ayrıca 1879 ve 1911 tarihlerinde çıkarılan teşkilat nizamnamelerinde Adliye Nezareti bünyesinde görev yapan memurlar hakkındaki ihbar ve şikâyetlerle alakalı olarak detaylı bilgi

mevcut değildi. Konu ile alakalı olarak görevli bulunan Umur-u Cezaiye Müdürlüğünün görevi, ceza işleri ve mahkûmlarla alâkadar olup gelen istidaları cevaplandırmak gibi genel ifadelerle sınırlandırılmışken 17 Kasım 1920 tarihinde yapılan bu düzenleme ile müdürlüğün görevi ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

17 Teşrinisani 1336 (17 Kasım 1920) tarihinde ise Adliye Vekâleti'nde görev yapan idareci ve memurların seçim işlerine ait olan mevcut kurallara yeni düzenlemeler getirilmiştir. *“Hükkâm ve Memurini Adliyenin İntihabına Dair Tanzim Olunan 19 Recep 1331 ve 11 Haziran 1339 Tarihinde Neşredilen Nizamnameye Zeyl”* başlığıyla çıkarılan ve aynı zamanda Adliye Vekâleti bünyesinde şimdiye kadar yapılan en kapsamlı düzenlemelerden birisi olan bu değişikliklere göre:

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Adliye Vekâleti'ne bağlı olan bütün görevlilerin seçim ve tayinlerinin bu nizamnameye göre gerçekleştirileceği (md. 1), Adliye Vekâleti'nde en yüksek idareci makamında bulunan müsteşar ve müdür olarak görevli olan kişilerin doğrudan Adliye Vekili tarafından seçileceği ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanacağı hükme bağlanmıştır (md. 2). Ayrıca Adliye Vekâleti bünyesinde gerçekleştirilen daha önceki düzenlemelere göre üst düzey memurların atamalarında Adliye Nazırlığı yetkili iken 17 Kasım 1920 tarihli bahse konu düzenleme ile son onay mercii Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. Düzenlemenin üçüncü maddesinde müdüriyet kalemlerine bağlı baş mümeyyiz (kâtiplerin yazılarını inceleyip onaylayan kişi) mümeyyiz ve kâtipler bağlı müdürün önerisi ile Adliye Vekâleti tarafından görevlendirileceği belirtilmişken (md. 3), Adliye Vekâleti bünyesinde görevli müstahdemler, Kalem-i Mahsus Müdürlüğünün başkanlığı altında Muhasebe Evrak Müdürlüğünden oluşan bir encümen tarafından seçildikten sonra Adliye Vekâleti tarafından ataması yapılacağı kararlaştırılmıştır (md. 4). Adliye Vekâleti'ne bağlı müdüriyetlerde görevli mümeyyizliğe tayin olabilmek için ise hukuk fakültelerinden mezun olmak, bidayet (ilk derece) mahkemesinde ve yerel mahkemelerde ve de yerel savcılıklarda hizmeti bulunmak gibi şartlar getirilmiştir (md. 5). Aynı zamanda Adliye Vekâletine bağlı müdürlüklerde görev yapan ikinci mümeyyizliğe tayin olabilmek için de yine hukuk fakültelerinden mezun olmak, bidayet mahkemelerinde stajyerlik yapmak ve sorgu hâkimlerinin yanında görev yapmış olmak gibi şartlar konulmuştur (md. 6).

17 Kasım 1920 tarihli yapılan söz konusu bu düzenlemenin 7. maddesinde mahkemelerde görevli memurlar iki sınıfa ayrılmıştır. İlki mertebe-i ulâ olarak adlandırılan birinci mertebe, diğeri ise mertebe-i sani olarak adlandırılan ikinci mertebedir (md.7). Düzenlemenin sekizinci maddesi gereğince birinci sınıf memuriyet rütbesinde bulunan memurların kimlerden oluşacağı belirtilmiştir. Buna göre; Şer'îye ve nizamiye mahkemeleri başkâtipleri, il ve ilçelerde görev yapan icra memurları, eytam (yetimler) müdürleri ve henüz teşkilatlanmamış ilçe bidayet mahkemesi azalıkları, bidayet ve istinaf savcılık birinci kâtipleri, son olarak da adliye müfettişi kâtipleri bu gruba dâhil edilmiştir (md.8) (Düstur 3. Tertip, C.1, 1929, s.135-139.). Düzenlemenin dokuzuncu maddesinde ise Adliye Vekâleti'ne bağlı birinci sınıf memurların terfi sıraları listelenmiştir (md.9).

Tablo 4: Adliye Vekaleti'ne Bağlı Birinci Sınıf Memurlarının Terfi Sıraları

Sıra No:	Terfi Sırası	Sıra No:	Terfi Sırası
1	Dördüncü Sınıf Zabıt Kâtibi	9	Liva Başkâtibi
2	Üçüncü Sınıf Zabıt Kâtibi	10	Vilayet, Bidayet Mahkemesi Başkâtibi
3	İkinci Sınıf Zabıt Kâtibi	11	Vilayet İcra Memuru
4	Birinci Sınıf Zabıt Kâtibi	12	İstinaf Müddeiumumiliği Birinci Kâtibi
5	Kaza İcra Memurini	13	İstinaf Başkâtibi
6	Kaza Başkâtibi	14	Üçüncü Sınıf Mümeyyizlik
7	Bidayet Müddeiumumiliği Birinci Kâtibi	15	İkinci Sınıf Mümeyyizlik
8	Liva İcra Memuru	16	Birinci Sınıf Mümeyyizlik

Adliye Vekâletine bağlı ikinci sınıf memurların terfi sıraları ise onuncu maddede şu şekilde sıralanmıştır: (md.10)

Tablo 5: Adliye Vekâleti'ne Bağlı İkinci Sınıf Memurların Terfi Sıraları

Sıra No:	Terfi Sırası
1	Kaza ve liva (Kaza ve vilayet arasında bir derece) müstantikliği hâkimliği, bidayet hâkimliği azalığı, vilayet ser müstantikliği, istinaf mahkemesi aza mülazımlığı, kaza bidayet hâkimliği müddeiumumiliği, kaza bidayet Mehakim riyasete, kaza kadılığı.
2	Sulh hâkimi yardımcılığı, istinaf savcılığı yardımcılığı, istinaf hâkimliği üyeleri, liva savcılığı, liva başkanlığı, ticaret başkanlığı, vilayet, bidayet savcılıkları ve başkanlıkları.
3	Liva kadılığı, ikinci sınıf sulh hâkimliği, birinci sınıf sulh hâkimliği, vilayet merkez hukuk başkanlıkları, ikinci sınıf istinaf savcılıkları, Daire başkanlığı ile temyiz heyeti baş mümeyyizleri (Kâtiplerin yaptığı işleri kontrol eden kişi), üçüncü sınıf adliye müfettişleri.
4	Dört bin kuruş maaşlı merkez vilayet kadılıkları, birinci sınıf istinaf savcılıkları, vilayet istinaf başkanlığı, dairelerde görevli vekil müdürler, ikinci sınıf adliye müfettişleri.
5	Dört bin beş yüz ve beş bin kuruş maaşlı merkez vilayet kadılıkları, heyet-i temyiziye başsavcı muavinlikleri, birinci sınıf adliye müfettişliği.
6	Heyet-i temyiziye azalığı, heyet-i temyiziye başkanı, heyet-i temyiziye başsavcı yardımcıları.

Sekizinci maddede belirtilen memuriyetlerden birinde üç sene görev yaptıktan sonra bunu kanıtlayan kişilerin ikinci sınıf memuriyetlerin birinci derecesi olan bidayet hâkimliği ve kaza ve liva mahkemelerinde stajyerlik yapmalarının uygun olacağı (md. 11); Kaza ve liva hâkimlikleri ve bidayet hâkimliği stajyeri olarak iki sene görev yapıp hukuk fakültesinden mezun olanların bidayet hâkimliği üyelikleri ile kaza hâkimliklerinde savcılık ve istinaf hâkimliği azalıkları ve bu memuriyette dört sene çalışanların da kaza bidayet hâkimliği başkanlıklarına ve sulh hâkim yardımcılıklarına atamalarının yapılacağı (md. 12); Hukuk Fakültelerinden mezun olmayıp da uzmanlık belgelerine sahip olan kaza ve livalarda görev yapmış stajyerlerden, dört sene hizmeti bulunanlar bidayet mahkemeleri savcılıklarına tayin olabileceği (md. 13); Hukuk eğitimi veren okullardan mezun olup da iki sene bidayet mahkemesi üyeliği ve kaza savcılığı, kaza bidayet hâkimliği başkanlıklarında kaza kadılığı ve vilayet baş hâkimliklerinde hizmet edenlerin sulh hâkim yardımcılığına, liva bidayet savcılığına ve istinaf mahkemesi üyeliğine, hizmeti dört sene olanların liva başkanlıklarına tayinlerinin uygun olacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu memuriyetlerde altı sene hizmeti olan vilayet merkez savcılıklarına da terfi edebilecekleri madde on dörtte hükme bağlanmıştır (md. 14).

İki sene sulh hâkimliği yardımcılığı, liva savcılığı, istinaf savcılığı ve istinaf mahkemesi üyeliklerinde görev yapmış olanların, vilayet merkez savcılıklarına ve aynı sınıfta dört sene hizmeti bulunanların vilayet merkez başkanlıklarına, ikinci sınıf sulh ceza hâkimliklerine ve bu sınıfta altı sene veya daha fazla görev yapmış olanların birinci sınıf sulh ceza hâkimliğine, merkez

vilayet hukuk başkanlıklarına, ikinci sınıf istinaf savcılıklarına tayinleri uygun olacağı madde on beşte belirtilmiştir (md.15).

Liva kadılıklarında ve vilayet merkez savcılıkları ile ceza dairesi başkanlıklarında ve ikinci sınıf sulh hâkimliklerinde iki sene hizmeti olanların birinci sınıf sulh hâkimliği ve ikinci sınıf istinaf savcılıklarına ve hizmeti üç seneye olanların merkez hukuk başkanlıklarına ile birinci sınıf savcılıklarına ve üçüncü sınıf adliye müfettişliklerine ve dört bin kuruş maaşlı vilayet kadılıklarına tayinlerinin yapılacağı on altıncı maddede hüküm altına alınmıştır (md. 16). Birinci sınıf sulh hâkimliği ile ikinci sınıf istinaf savcılığına ve hukuk dairesi başkanlıklarında bir sene görev yapanların, birinci sınıf istinaf savcılığına ve iki sene hizmeti olanların istinaf mahkemesi başkanlığına terfi edebilecekleri madde on yedi de açıklanmıştır (md. 17). Dört bin kuruş maaşlı vilâyet kadılığında iki sene hizmeti olanların dört bin beş yüz, dört bin beş yüz kuruş maaşlı vilâyet kadılıklarına tayinleri uygun olduğu gibi bunlardan dört bin kuruş maaşlı vilâyet kadılıklarının vilâyat-ı şarkiyede istinaf hâkimliği başkanlıklarına tayinleri uygundur (md.18). Kaza bidayet hâkimliği savcılığı ve başkanlıklarında iki seneden fazla hizmeti olup da daire başkanlıklarında vekil olarak mümeyyizliğe tayin edilen ve bu görevde hizmeti edenlerin vilâyet merkez-i ceza başkanlıklarına ve sulh hâkim yardımcılığı ile liva savcılığı ve istinaf üyeliklerinde hizmeti olun daire başkanlıkları baş mümeyyizliğinde bulunanların birinci sınıf sulh hâkimliği ve ikinci sınıf istinaf savcılığı ve merkezi vilâyet hukuk başkanlıklarına tayinleri uygundur (md. 19). Adliye Vekâleti'ne bağlı dairelerdeki müdürlüklerde hizmetli olarak görev yapıp vilayet ceza başkanlıkları ve birinci sınıf sulh hâkimliklerinde hizmeti olanların birinci sınıf istinaf savcılıklarına tayinleri uygundur (md. 20). Adliye Vekâleti'ne bağlı ikinci sınıf memuriyetten ayrılan bir görevli, alt derece memuriyetlerden birine geçmek istemesi durumunda adı geçen memuriyette görevde bulunan kişilerden birisi diğerine tercih edilir (md. 21). Adliye Vekâleti'ne bağlı ikinci sınıf memur sınıfından ayrılan herhangi bir görevli başka bir memuriyete geçmek istemesi halinde diğer sınıflardan daha yetkin bir memurun atama yetkisi encümenin takdirine bırakılmıştır (md. 22).

Söz konusu nizamnamenin “mevadı müzeyyele” isimli ekinde kaza kadılığına tayin olabilmek için gereken şartlar sıralanmıştır. Söz konusu şartlar; günümüz hukuk fakültesine denk sayılan mekteb-i kuzattan¹ mezun olmak veya hukuk eğitimi alanında belgeye sahip olmak ve fıkıh bilgisine sahip olup şeri mahkemelerde ve Nahiye Naipliğinde en az iki sene hizmeti bulunmak veya bulunduğu mahaldeki ilmiye sınıfı mensuplarınca belirlenen kişiler de bunu ispatlamak zorunda olduğu, bahse konu nizamname ekinin birinci maddesinde açıklanmıştır. Burada bahsi geçen mekteb-i kuzat ile ilgili olarak açıklama yapmak gerekirse Hukuk eğitimi, Osmanlı Devleti'nde adli teşkilatın kurumsallaşması ve daha kapsamlı bir hale getirilmesi çalışmalarından birisidir. Bu kapsamda Bal'a göre,

“Dönem itibariyle ilk inşası Tanzimat devrine denk gelen Nüvvâb Okulu geçen yıllar içerisinde gerek şartlar gerekse tedrisat programında iyileştirmeye duyulan ihtiyaç sebebiyle farklı isimler almıştır. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak adlandırılan kurum, 1884 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1909 yılında Mekteb-i Kuzât ve 1913 yılından itibaren ise Medresetü'lKuzât olarak adlandırılmıştır.” (Bal, 2016, s. 26).

¹ Hukuk eğitimi, Osmanlı Devleti'nde adli teşkilatın kurumsallaşması ve daha kapsamlı bir hale getirilmesi çalışmalarından birisidir. Bu kapsamda Bal'a göre, “dönem itibariyle ilk inşası Tanzimat devrine denk gelen Nüvvâb Okulu geçen yıllar içerisinde gerek şartlar gerekse tedrisat programında iyileştirmeye duyulan ihtiyaç sebebiyle farklı isimler almıştır. 1855 yılında Muallimhâne-i Nüvvâb olarak adlandırılan kurum, 1884 yılında Mekteb-i Nüvvâb, 1909 yılında Mekteb-i Kuzât ve 1913 yılından itibaren ise Medresetü'l Kuzât olarak adlandırılmıştır.” (Bal, 2016, s. 26).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Adliye Nezareti ismiyle yer alan teşkilat, Batılılaşma sürecinin sonucunda Adliye Vekâleti'ne dönüşmüştür. Özellikle Divan-ı Hümayun'un kaldırılması sonrasında, hizmet yükünün artması ile devlet idaresi çeşitli bakanlıklara ayrılmıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde oluşturulan bu bakanlıklar sayesinde de güçler ayrılığı prensibinin, ilk defa bu idari bakımdan kurumsallaşma süreci sayesinde ortaya çıkması sağlanmıştır. Büyük Millet Meclisi'nin açılışından kısa bir süre sonra ise Adliye Teşkilatı gibi önemli bir kurumun yeni baştan kurulması ve tüm ülkede teşkilatlandırılması elbette kolay olmamıştır. Gerek maddi imkânsızlıklar gerekse eleman yetiştirilmesindeki sıkıntılar süreci epeyce uzatmıştır. Nitekim İstanbul'daki Adliye Nezareti'nin varlığı devam ederken, aynı anda Anadolu'da oluşturulan yeni teşkilat, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen Millî Mücadele koşulları içerisinde teşkilatlanmaya çalışmıştır. Bu düalist yapının ortaya çıkardığı olumsuzlukları gidermek adına Anadolu'nun en güvenli yerlerinden birisi olan Sivas'ta kurulup daha sonra Eskişehir'e taşınan Temyiz Mahkemesi ile İstanbul ve İtilaf Devletleri'nden bağımsız bir teşkilat oluşturulmuştur. Ardından da Adliye Vekâleti teşkilatı ve kurum bünyesindeki görevliler ile ilgili olarak çıkarılan ve çok detaylı bir şekilde hazırlanan nizamname, kararname ve kanunlarla kurumsallaşma faaliyetleri hızla devam etmiştir.

Kurumların kuruluş sürecinin yönetilmesinde ve kurumlara doğru bir misyon yüklenmesi noktasında, kurumsal liderliğin rolüne değinmekte fayda görülmektedir. Zira araştırma ile ortaya konulan bulgular da Adliye Vekâleti'nin kuruluşu ve kurumsallaşmasındaki en önemli rolün, kurumsal lider kavramının özelliklerini tam olarak karşılayan Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa, sadece devletin veya kurumların yönetim işleri ile meşgul olmamış, aynı zamanda tepki almaksızın krizleri ve geçiş dönemlerini başarılı bir şekilde yönetmiştir. Aynı zamanda teşkilatının yeniden yapılanma süreci içerisinde rolü olan başta Celalettin Arif Bey olmak üzere diğer Adliye Vekilleri de bu sürece çok önemli katkılar sunmuştur.

Netice itibariyle Türklerin tarih boyunca kurmuş oldukları güçlü devlet teşkilatlanmasının temelinde, liderine ve adalet anlayışına bağlılığın olduğu görülmüştür. Bu devletlerin kuruluşundan beri uygulamış olduğu adalet ve hukuk düzeni, bir önceki devletin uyguladığı adli politikadan bağımsız olmamıştır. Çalışmamızda sıkça vurguladığımız kurumsallaşmanın gereği olarak o zamana kadar hüküm sürmüş Türk ve Türk İslam devletlerinin tatbik ettiği hukuk sistemini benimsemiş ve çağın gerektirdiği yenileşmeyle beraber bu sistem yürütülmüştür.

KAYNAKÇA

Adalet Bakanlığı 50. Yıl. (1973). Ankara: Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası.

AKIN, R. (2001). *TBMM Devleti (1920-1923), Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare*, 1. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

ASLAN, Y. (2001). *TBMM Hükümeti Kuruluşu Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları.

BAL, E. B. (2016). *Tanzimat'tan Sonra Kadı ve Naip Yetiştirmek Amacıyla Kurulan Okul: Mekteb-i Nüvvâb*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

BAŞA, Ş. (2013). *Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923)*, 1.Baskı, Ankara: TODAİE Yayın.,

Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü (1998). *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler*, Ankara.

BOA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921.

BOA., 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.01.1920.

BOA., 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 28.09.1920.

BOA., 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 31.05.1920.

BUDAK, G. (2005). *İşletmelerde Bürokratik Sabotaj*, İzmir: Kültür yayınları.

Düstur 3. Tertip, C. 1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.

Düstur 3. Tertip, C.5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul, 1931.

EKİNCİ, E. B. (2010). *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

GÜRBÜZ, Mustafa (2006). İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara.

Hâkimiyeti Milliye, 9 Kasım 1920.

KÖKSAL, O. (2019). Sivas Tarihine Der-Kenar; Yeni Türkiye'nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C, XLIII, Sivas, ss. 152-174.

ÖZER, İ. (2020). Muameleyi Tehir, Evrakı Teksir: Türkiye Büyük Millet Meclisinde Kırtasiyecilikle Mücadele Tartışmaları (1920-1938). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara, ss. 71-109.

SEÇKİN, A. R. (1967). *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara: Adalet Bakanlığı Yayınları.

TBMM (2013). *Hükümetler Programlar ve Genel Kurul Görüşmeleri*, Ankara: TBMM Başkanlığı Yayınları.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:22, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 3, İ:52, Üçüncü Basılış, Ankara 1959.

TEKİNSOY, Y. E. (2021). *1904 Bulgar Genel Affı (Afv-ı Umûmî) Üsküp ve Edirne Hapishanelerindeki Uygulaması*, Ankara: Berikan Yayınevi.

TURAL, E. (2008). II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C, 57, ss. 225-252.